

O MIŁOŚCI W NIELUDZKICH CZASACH

film WOJTKA SMARZOWSKIEGO

WOLEŃ

W KINACH OD 7 PAŹDZIERNIKA

Materiały edukacyjne dla nauczycieli
szkół ponadgimnazjalnych

Szanowni Państwo,

W latach 1943–1945 nacjonaści ukraińscy dokonali antypolskiej czystki etnicznej o charakterze ludobójstwa. Rzeź wołyńska objęła tereny Wołynia, ale również województwa lwowskie, tarnopolskie i stanisławowskie – czyli Galicję Wschodnią, a nawet Lubelszczyznę i Polesie. Wśród zbrodni XX wieku ta jest wyjątkowa, ze względu na niespotykane okrucieństwo oraz motyw – zabijano wyłącznie z powodu przynależności narodowej i wyznaniowej. Według szacunków polskich historyków, pogromy pochłonęły życie ok. 100 tys. Polaków: 40–60 tys. zginęło na Wołyniu, 20–40 tys. w Galicji Wschodniej, a co najmniej 4 tys. na terenie dzisiejszej Polski. Setki tysięcy Polaków opuściło swoje domy, uciekając do centralnej części kraju. Zbrodnia wołyńska spowodowała odwet ze strony polskiej, w wyniku którego zginęło ok. 3–5 tys. Ukraińców na Wołyniu i w Galicji Wschodniej. Wobec skali zbrodni wołyńskiej, niezrozumiała jest jej znikoma obecność w pamięci zbiorowej.

Ofiary zbrodni wołyńskiej nie doczekały się, jak dotąd, należytego upamiętnienia. Film „Wołyń” stanowi pierwszą próbę podjęcia tematu tamtych tragicznych wydarzeń na Kresach Wschodnich przez polskie kino. Film przedstawia realia okupowanej Rzeczypospolitej, ukazując historię z perspektywy

zarówno polskich, jak i ukraińskich bohaterów. Twórcy filmu pragnęli, by obraz ten przyczynił się do przywrócenia pamięci o ofiarach rzezi wołyńskiej i do poszukiwania prawdy o tych wydarzeniach.

Zachęcamy Państwa i uczniów szkół ponadgimnazjalnych do obejrzenia filmu „Wołyń” w reż. Wojciecha Smarzowskiego i do poznania tragicznych wydarzeń na Kresach Wschodnich. Niniejsza broszura zawiera scenariusze lekcyjne dla nauczycieli przedmiotów humanistycznych i dla wychowawców, chcących omówić w klasie przyczyny i przebieg rzezi wołyńskiej oraz historię i strukturę II RP. W scenariuszach nie wskazaliśmy wieku uczniów – pozostawiliśmy nauczycielom możliwość wyboru tematu odpowiednio dopasowanego do oczekiwań i dojrzałości klasy.

Mamy nadzieję, że film oraz ta broszura pomogą Państwu wprowadzić młodych ludzi w tę trudną historię i zachęcą do krzewienia pamięci o zbrodni wołyńskiej, w duchu pojednania i dialogu.

Forum Film Poland

Spis Treści:

Informacje o filmie „Wołyń”	3
Polacy i Ukraińcy w II RP – jedno państwo, dwa narody – scenariusz lekcji historii dla szkół ponadgimnazjalnych	4
Polacy nie idą na rzeź – samoobrona przed mordami ukraińskimi podczas rzezi wołyńskiej – scenariusz lekcji historii dla szkół ponadgimnazjalnych	7
Wołyń – sąd nad zbrodnią – scenariusz lekcji historii dla szkół ponadgimnazjalnych	12
Kalendarium wydarzeń i słownik pojęć	14

POKAZY SPECJALNE DLA NAUCZYCIELI

Forum Film Poland zaprasza na bezpłatne, przedpremierowe projekcje filmu „Wołyń” dla nauczycieli.
Pokazy we wrześniu 2016 r. będą poprzedzane prelekcjami historyków.
Więcej informacji już wkrótce na stronie forumfilm.pl/wolyn

Zapraszamy Państwa do obejrzenia filmu **Wołyń** w grupach zorganizowanych w kinach w całej Polsce od **7 października 2016 r.**

edukacja@forumfilm.pl

„Wołyń” to pierwszy film poruszający dotychczas przemilczany w polskim kinie temat tragicznych wydarzeń na Kresach Wschodnich i jednocześnie jedna z największych produkcji polskiej kinematografii ostatnich lat. Premiera filmu jest planowana na październik 2016 roku.

Akcja filmu obejmuje okres od wiosny 1939 roku do lata 1945 roku, a główna jej część toczy się w wiosce zamieszkałej przez Ukraińców, Polaków i Żydów, w południowo-zachodniej części województwa wołyńskiego. Zosia Głowacka (w tej roli Michalina Łabacz) ma 17 lat i zakochuje się w ukraińskim chłopcu – Petrze (Wasył Wasyliuk). Ojciec postanawia jednak wydać ją za bogatego polskiego gospodarza Macieja Skibę (Arkadiusz Jakubik), wdowca z dwójką dzieci. Wkrótce wybuchają wojna i dotychczasowe życie wioski odmienia najpierw okupacja sowiecka, a później niemiecki atak na ZSRR. Między mieszkającymi obok siebie Polakami, Ukraińcami i Żydami dochodzi do coraz liczniejszych aktów przemocy. Zosia staje się świadkiem, a następnie uczestniczką tragicznych wydarzeń wywołanych wzrastającą falą ukraińskiego nacjonalizmu. Kulminacja ataków nadchodzi latem 1943 roku. Pośród morza nienawiści Zosia próbuje ocalić siebie i dzieci.

„Wołyń” to siódmy już film w reżyserskiej karierze Wojciecha Smarzowskiego, autora m.in. „Wesela”, „Domu złego”, „Drogówki” i „Róży”. – *To na pewno najbardziej wymagający spośród filmów, które zrobiłem. Wynika to z dużej liczby statystów, z dużej liczby dni zdjęciowych (...). Najtrudniejszy był dla mnie kontakt ze złem, ale też to, jak przeprowadzić dzieci – tych naszych małych aktorów, przez tę historię.* Film zrealizowano z ogromnym rozmachem; podjęto ambitne działania obejmujące m.in. odtworzenie nieistniejącego już świata polskich Kresów Wschodnich, jego obyczajowości, języka oraz kultury materialnej. Zdjęcia kręcono w różnych rejonach Polski podczas czterech pór roku, przez 74 dni. Zastosowano również liczne charakterystyczne, pirotechniczne oraz komputerowe efekty specjalne. Gospodarstwo, w którym toczy się akcja „Wołyń”, zostało stworzone od podstaw przez pion scenograficzny. – *Najtrudniejszym wyzwaniem jest dla nas chyba rozliczenie się uczciwie z historią. Musimy oddać rzeczywistość, jaką znamy z fotografii, materiałów źródłowych* – mówiła na planie charakterystorka Ewa Drobiec.

Prócz uczczenia pamięci ofiar ludobójstwa na Kresach, reżyser postawił sobie również zadanie skonfrontowania widzów ze skutkami, jakie niesie za sobą nienawiść na tle narodowościowym, religijnym, czy rasowym. W rzezi wołyńskiej ludzie ginęli z powodu przynależności etnicznej i narodowej – stanowi to ostrzeżenie i naukę dla współczesnego świata. „Wołyń” to film o trudnej polskiej historii – mówił Wojciech Smarzowski. – *Temat ważny zwłaszcza w okresie pojednania polsko-ukraińskiego. Nie ma mowy o pojednaniu, jeżeli zatai się prawdę. Zatajenie prawdy o zbrodni to prosta droga do nowych zbrodni.*

Wojciech Smarzowski stworzył scenariusz „Wołyń”, wykorzystując wątki ze zbioru opowiadań „Nienawiść” autorstwa Stanisława Srokowskiego. Tekst scenariusza konsultowano

z historykami oraz działaczami kresowymi, m.in. Ewą i Władysławem Siemaszko. – *W porównaniu z dokumentami, filmy fabularne bardziej trafiają do wyobraźni odbiorców. Są często znakomitym przekazywaniem wiedzy historycznej. Sądzę, że „Wołyń” odegra pozytywną rolę* – mówiła Ewa Siemaszko. Film ukazuje, jak narastająca fala nienawiści pochłania wszystkich po kolei, powodując, iż w pewnym momencie nie jest ważne, kto jest Polakiem, kto Żydem, a kto Ukraińcem. Wojna zbiera żniwo zła, które kwitnie na gruncie ubóstwa i walki o przetrwanie. Jej okrucieństwo zmienia bohaterów, doprowadza do ich dehumanizacji, destrukcji systemu wartości. Pojawia się jednak nadzieja – miłość, która potrafi przezwyciężyć wszelkie zło.

***Moją ambicją jest zrobienie filmu, który byłby mostem, a nie murem. Film o miłości w czasach nieludzkich, ponad podziałami. Zrobienie filmu o tym, że warto być człowiekiem.* – Wojciech Smarzowski**

INFORMACJE O FILMIE

Tytuł:	„Wołyń”
Premiera:	7 października 2016
Reżyseria i scenariusz:	Wojciech Smarzowski
Inspiracja:	powieść „Nienawiść” Stanisława Srokowskiego
Obsada:	Michalina Łabacz, Arkadiusz Jakubik, Wasył Wasyliuk, Adrian Zaremba, Lech Dyblik, Jacek Braciak, Izabela Kuna
Dystrybucja:	Forum Film Poland
Gatunek:	dramat / historyczny
Ograniczenie wiekowe:	+15

Temat: Polacy i Ukraińcy w II Rzeczypospolitej. Jedno państwo, dwa narody.

Cele lekcji:

Uczeń:

- omawia strukturę narodową i wyznaniową II Rzeczypospolitej na podstawie mapy;
- potrafi wyjaśnić pojęcie Kresów Wschodnich i zna ich znaczenie dla Polaków w historii i obecnie;
- wie jakie miejsce w strukturze gospodarczej i społecznej na Kresach Wschodnich zajmowali Polacy, Żydzi i Ukraińcy;
- charakteryzuje stosunki polsko-ukraińskie przed 1939 rokiem na Wołyniu;
- na podstawie filmu „Wołyń” może opowiedzieć o obyczajach i zwyczajach na wsi polskiej i ukraińskiej przed 1939 rokiem, np. obrzędu weselnego;
- zna podstawowe daty: odzyskania przez Polskę niepodległości (11.11.1918 r.), wojny polsko-bolszewickiej (lata 1919-1920), śmierci Marszałka Józefa Piłsudskiego (12.05.1935 r.).

Metody nauczania:

rozmowa nauczająca z elementami wykładu, praca z mapą, metoda aktywizująca - burza mózgów, praca z dziełem filmowym.

Formy pracy: grupowa, zbiorowa.

Środki dydaktyczne: film Wojciecha Smarzowskiego „Wołyń”, mapy omawiające mniejszości narodowe w II RP oraz mniejszości wyznaniowe w II RP.

W ramach przygotowania do lekcji uczniowie wspólnie z nauczycielem oglądają film „Wołyń” w reżyserii Wojciecha Smarzowskiego.

PRZEBIEG LEKCJI:

1. Faza wstępna:

czynności organizacyjne, podanie tematu i celów zajęć. Przemodelowanie układu ławek i krzesel w taki sposób, by podzielić klasę na cztery grupy.

2. Omówienie wrażeń po filmie

Nauczyciel pyta uczniów o wrażenia po obejrzeniu filmu „Wołyń”. Jakie wątki historyczne zostały poruszone w filmie? Kim są główni bohaterowie? Jakiej mają problematyki? Gdzie i kiedy dzieje się akcja filmu?

3. Stosunki polsko-ukraińskie w II RP

Nauczyciel przeprowadza w formie wykładu opartego o mapy wyznań i mniejszości narodowych w II RP rozmowę o stosunkach polsko-ukraińskich oraz sytuacji mniejszości ukraińskiej w Polsce przed 1939 r.

Polskę, która odzyskała niepodległość w 1918 roku, cechowała różnorodność narodowościowa, która stała się źródłem licznych konfliktów w okresie całego dwudziestolecia. Przez 123 lata ziemie należały do trzech państw zaborczych - unifikacja ziem polskich sprawiła, że każda z grup etnicznych należąca teraz do II RP była niezadowolona ze swego położenia. Niemcy pragnęli przyłączenia do Niemiec, Ukraińcy myśleli o niezależnym państwie, Białorusini domagali się parcelacji majątków ziemskich na Wschodzie, a Żydzi zmagali się z antysemityzmem.

W Polsce w 1918 r. znalazło się ok. 5 milionów Ukraińców. Stanowili oni większość zwłaszcza na Kresach Wschodnich (16%). Ukraińcy z Wołynia i Lubelszczyzny byli wiernymi kościoła prawosławnego, który zastąpił cerkiew unicką zlikwidowaną przez władze carskie, zaś galicyjscy – grekokatolickiego. Na obszarze byłego zaboru austriackiego Ukraińcy byli o wiele bardziej uświadomieni narodowościowo. W 1918 roku podjęli próbę budowy własnych państw. Stworzono Ukraińską Republikę Ludową, Zachodnio-ukraińską Republikę Ludową, Państwo Ukraińskie (Hetmanat) oraz Ukrainę bolszewicką. Jednakże w konfrontacji z Polakami, białymi Rosjanami oraz bolszewikami, ponieśli klęskę i zostali zmuszeni do podporządkowania się władzom polskim lub sowieckim. Ponad 90% Ukraińców w II RP mieszkało na obszarach wiejskich, 3–6% utrzymywało się z pracy w przemyśle, ok. 1% stanowiła inteligencja - elita narodu (nauczyciele, artyści oraz nieliczna grupa przemysłowców i oficerów byłych ukraińskich formacji wojskowych).

Według spisu ludności z 1931 r. Wołyń zamieszkiwało 2.085.000 osób. Zdecydowaną większość stanowili Ukraińcy – 63,9% (ok. 1,45 mln), a następnie: Polacy – 15,6% (ok. 340 tys.), Żydzi – 10% (ok. 210 tys.), Niemcy – 2,3% (ok. 47 tys.), oraz Czesi, Rosjanie i mniejsze grupy narodowościowe i wyznaniowe – ok. 1,1% (40 tys.).

II Rzeczypospolitą charakteryzował ciągły spór polsko-ukraiński, jednak różnił się on przebiegiem i intensywnością w byłym zaborze rosyjskim i austriackim. Większość Ukraińców galicyjskich (z byłego zaboru austriackiego) nie akceptowała politycznego statusu. Ukraińcy walczyli wspólnie z Wojskiem Polskim przeciwko bolszewikom, jednak nie udało im się stworzyć własnej armii, na tyle silnej by zapewnić własny byt państwowy. W Traktacie Ryskim z roku 1921 kończącym wojnę polsko-bolszewicką, uznano za stronę rokowań sowieckie państwo ukraińskie, wycofując jed-

nocześnie w konsekwencji uznanie dla Ukraińskiej Republiki Ludowej, z którą wiązała Polskę umowa sojusznicza z wiosny 1920. Wydarzenie to wywoływało napięcie w stosunkach polsko-ukraińskich. Z drugiej strony koncepcja federacyjna Marszałka Piłsudskiego stworzenia federacji niepodległej Litwy, Białorusi i Ukrainy z Polską została zaprzeczona (głównie z winy narodo- nastawionych Polaków jak i samych Ukraińców). Z kolei władze polskie, już w okresie pokoju, nie dotrzymywały własnych zobowiązań – nie powołały (obiecane- go w ustawie Sejmu z 1922 r.) uniwersytetu ukraińskiego i ograniczały możliwość działania ukraińskich szkół podstawowych, gimnazjów i liceów.

W odpowiedzi na coraz silniejsze tendencje polonizacyjne, przejawiane przez rządy chłopskie i endeckie, radykalne organizacje ukraińskie zaczęły stosować terroryzm jako formę walki politycznej. W 1931 roku ukraińscy terroryści zamordowali Tadeusza Hołówkę, a w 1934 ministra spraw wewnętrznych Bronisława Pierackiego - wielkiego przyjaciela Ukraińców oraz zwolennika porozumienia polsko-ukraińskiego, skierowanego przeciw bolszewikom. Te dwa najbardziej znane zamachy były dziełem powstałej w 1929 r. Organizacji Nacjonalistów Ukraińskich (OUN). OUN uderzał też w Ukraińców, którzy widzieli przyszłość swojego narodu w Rzeczypospolitej, będącej federacją wolnych i równoprawnych narodów. Jesienią 1930 roku, w odpowiedzi na akcję OUN, polskie władze zarządziły pacyfikację Galicji Wschodniej, na której Ukraińcy zamierzali wywołać antypolskie powstanie. Jej przejawami były głównie aresztowania działaczy ukraińskich, bicie, przymusowy kwaterunek wojska w ukraińskich wsiach (na koszt Ukraińców) i rewizje, które były często połączone z niszczeniem dobytku.

Mimo często brutalnego działania, akcja pacyfikacyjna doprowadziła to tego, iż latem 1935 r. pragmatycznie nastawieni Ukraińcy z Ukraińskiego Zjednoczenia Narodowo-Demokratycznego (UNDO) porozumieli się rządem polskim i uzyskali własną reprezentację polityczną w Sejmie. Ponadto rząd zobowiązał się do finansowania ukraińskich inicjatyw gospodarczych, ogłosił częściową amnestię i zwolnił część Ukraińców z Berezki Kartuskiej. Nie zmieniło to jednak postawy najbardziej nacjonalistycznych działaczy ukraińskich, którzy coraz bardziej fascynowali się nazizmem i osobą Adolfa Hitlera.

Aby załagodzić sytuację, władze polskie zdecydowanie odmiennie traktowały Wołyń i Galicję. W latach 1930–1938 zrealizowano tzw. eksperyment wołyński – stosunkowo liberalne rządy wojewody Henryka Józewskiego na Wołyniu. Tolerancyjne trak-

towanie społeczności wobec zagadnień kulturalnych, oświatowych, religijnych i społecznych miało zachęcić Ukraińców do integracji z państwem polskim. Choć obejmując funkcję Józewski deklarował, że musi tam „znaleźć rozwiązanie problemat bratniego współzycia narodu ukraińskiego i polskiego”, to jednak jego ustępstwa okazały się niewystarczające.

Dodatkowo konflikt polsko-ukraiński zaostrzyły sprawy gospodarcze. Podczas wielkiego kryzysu w 1929 r., który uderzył najbardziej w rolnictwo, Polacy mogli liczyć na pomoc państwa (w przeciwieństwie do Ukraińców, którzy tak samo cierpieli). Dodatkowo w latach 20. i 30. rząd polski podjął próbę zwiększenia polskiej obecności na Kresach Wschodnich poprzez osadnictwo wojskowe. Byłym żołnierzom (zwłaszcza legionistom z Legionów Polskich Józefa Piłsudskiego) darowano ziemię, zwierzęta i zwolnienia podatkowe w przypadku osiedlenia się na Wołyniu, Podolu lub w Galicji Wschodniej. Śmierć Marszałka Piłsudskiego - zwolennika porozumienia ze wszystkimi narodami byłego Imperium Rosyjskiego - pogrzebała ostatecznie szanse na współpracę polsko-ukraińską. Mimo, że Ukraińcy wiedzieli, na jak ciężkie represje i warunki życia ich rodacy są narażeni po drugiej stronie granicy w ZSRR, porozumienie zostało zaprzeczane. W końcu lat 30. władze polskie zaostrzyły politykę wobec Ukraińców, czego dowodem była akcja polonizacyjna na Wołyniu, a zwłaszcza na Chetmszczyźnie.

4. Praca w grupach

Nauczyciel dzieli uczniów na cztery, nierówne grupy lekcyjne:

- „ukraińską”, której zadaniem będzie opracowanie na podstawie filmu „Wołyń” oraz wiedzy podręcznikowej i pozaźródłowej roli i miejsca ludności ukraińskiej w II RP, a szczególnie na Wołyniu przed 1939 rokiem (50% uczniów w klasie);
- „polską-miejscową”, której zadaniem będzie opowiedzenie o Polakach mieszkających na Wołyniu i niemających związku z władzami państwowymi, policyjnymi, wojskowymi i samorządowymi (20% uczniów w klasie);
- „polską-rządową”, której zadaniem będzie zapoznanie reszty klasy ze stosunkiem władzy rządowej i samorządowej (zwłaszcza wiejskiej - sołtysa wsi) do Polaków i Ukraińców oraz pozycji policjantów, osadników wojskowych na Wołyniu przed 1939 rokiem na podstawie filmu „Wołyń” oraz wiedzy podręcznikowej (20% uczniów w klasie);

d) „ludności żydowskiej”, której zadaniem będzie opowiedzenie o mniejszości wyznania mojżeszowego na Kresach Wschodnich przed 1939 r., na podstawie filmu „Wołyń” oraz wiedzy podręcznikowej i pozaźródłowej.

Uczniowie pracują w grupach, przygotowując krótkie wystąpienia charakteryzujące położenie i rolę poszczególnych grup w społeczeństwie II RP do 1939 r. na terenie Wołynia. Wybrani przez grupy liderzy przedstawiają na forum klasy wyniki swojej pracy, odpowiadają na pytania pozostałych uczniów oraz pytania nauczyciela. Na tablicy zapisują 5 głównych cech charakteryzujących rolę danej grupy w życiu społecznym, gospodarczym i politycznym na Wołyniu. Dopasowują konkretne postacie filmowe do grupy (patrz przykładowe cechy w tabeli nr 1).

Nauczyciel może także przedstawić powyższą tabelkę w formie puzzli, zachęcając uczniów do dopasowania konkretnej grupy etnicznej do cech charakteryzujących daną grupę

w życiu społecznym, gospodarczym i politycznym na Wołyniu oraz przypisując postać filmową do odpowiedniego opisu.

5. Podsumowanie

Nauczyciel inicjuje dyskusję na temat roli mniejszości narodowych i wyznaniowych w II Rzeczypospolitej oraz omawia stosunki polsko-ukraińskie przed wybuchem II wojny światowej. Czy Ukraińcy mogli czuć się krzywdzeni przed 1939 rokiem? Jeśli tak, to czy mogło to być podstawą do zemsty pod rządami Sowietów i Niemców podczas II wojny światowej? Czy można powiedzieć, że Kresy były ziemią tylko „polską” lub tylko „ukraińską”?

Zadanie domowe: Na podstawie filmu Wojciecha Smarzowskiego, przygotuj krótką wypowiedź pisemną na temat stosunków polsko-ukraińskich na Wołyniu przed 1939 rokiem, omawiając konkretną postać filmową.

Polacy - zwykli mieszkańcy Kresów	Polacy związani z władzą rządową, samorządową i wojskową	Ukraińcy	Żydzi
<ul style="list-style-type: none"> - nie różnili się od swoich sąsiadów, - świadomi swojego pochodzenia i wiary (katolicyzmu), - przyjaźnie lub neutralnie nastawieni do sąsiadów, - czasem szukający pomocy u władz polskich, - niewywyższający się z powodu pochodzenia. 	<ul style="list-style-type: none"> - szanowani z powodu pełnionych funkcji, - niektórzy uprzedzeni do Ukraińców, - nadużywający swojej pozycji, - mający świadomość swojej wyższości, - zamożni na tle pozostałych grup (Polaków, Ukraińców i Żydów). 	<ul style="list-style-type: none"> - często pozbawieni świadomości narodowej, - głęboko wierzący (prawosławni), - ubodzy i poszkodowani pod względem gospodarczym, - szykanowani przez władze polskie społecznie i gospodarczo, - uprzedzeni do Żydów. 	<ul style="list-style-type: none"> - wyalienowani ze społeczności, - lojalni obywatele wobec władzy, - starający się utrzymywać poprawne stosunki ze wszystkimi, - nieangażujący się w rodzący się konflikt, - wykonujący prace niezwiązane z uprawą roli.
Postać filmowa: rodzina panny młodej	Postać filmowa: policjant, sottys	Postać filmowa: pan młody, jego rodzina	Postać filmowa: karczmarz

Temat: **Polacy nie idą na rzeź – samoobrona przed mordami ukraińskimi podczas rzezi wołyńskiej.**

Cele lekcji:

- zapoznanie ucznia z historią obrony Polaków przed masowymi mordami ukraińskimi na Kresach Wschodnich podczas II wojny światowej (na podstawie analizy obrony Przebraża);
- zrozumienie przez ucznia sytuacji, w jakiej znalazła się mniejszość polska podczas rzezi wołyńskiej w 1943 roku;
- odniesienie nabytej wiedzy do filmu „Wołyń” w reżyserii Wojciecha Smarzowskiego w celu lepszego zrozumienia specyfiki ówczesnych wydarzeń;
- rozróżnienie dwóch postaw reprezentowanych przez Polaków na Wołyniu: zaufania ukraińskim sąsiadom i szukania u nich opieki oraz próby buntu i oporu przed masowymi mordami;

Uczeń:

- zna daty wybuchu II wojny światowej, wejścia Armii Czerwonej do Polski 17.09.1939 r., wybuchu wojny niemiecko-radzieckiej 22.06.1941 r., rozpoczęcia i największego nasilenia mordów na

ludności polskiej na Kresach Wschodnich;

- rozumie i prawidłowo stosuje pojęcia: rzeź wołyńska, samoobrona ludności polskiej, Ukraińska Powstańcza Armia (UPA) i Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów (OUN).
- potrafi: wyjaśnić przyczyny decyzji o przeprowadzeniu rzezi wołyńskiej; omówić założenia i realizację planu eksterminacji ludności polskiej na Kresach Wschodnich; scharakteryzować postawy ludności polskiej wobec nacjonalistów ukraińskich: biernego i czynnego oporu; wyjaśnić przyczyny obydwu tych postaw; porównać postawę obywateli polskich wyznania mojżeszowego wobec eksterminacji ich przez Niemców oraz nacjonalistów ukraińskich z postawą polskich katolików podczas rzezi wołyńskiej; wskazać genezę ukraińskiego ruchu nacjonalistycznego; korzystać z różnych źródeł informacji, np. map, zdjęć, artykułów opisujących rzeź wołyńską; sporządzać samodzielną notatkę z prezentacji innych uczniów w trakcie zajęć; formułować własne argumenty, opinie.

Metody nauczania:

rozmowa nauczająca, praca z mapą, praca grupowa, praca na źródłach historycznych, debata „za i przeciw”, analiza dzieła filmowego.

Cel wychowawczy: kształtowanie poczucia odpowiedzialności za siebie, rodzinę i ojczyznę, zrozumienie postaw ludności polskiej wobec rzezi wołyńskiej

Środki dydaktyczne: film „Wołyń” w reżyserii Wojciecha Smarzowskiego, podręcznik historii dla szkół ponadgimnazjalnych.

Literatura pomocnicza:

Cybulski Henryk, *Czerwone noce*, Warszawa 1966.

Filar Władysław, *Wołyń 1939–1944. Historia, pamięć, pojednanie*, Warszawa 2009.

Hryciuk Grzegorz, *Przemiany narodowościowe i ludnościowe w Galicji Wschodniej i na Wołyniu w latach 1931–1948*, Toruń 2005.

Komański Henryk, Siekierka Szczepan, *Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na Polakach w województwie tarnopolskim 1939–1946*, Wrocław 2004.

Motyka Grzegorz, *Od rzezi wołyńskiej do akcji „Wisła”. Konflikt polsko-ukraiński 1943–1947*, Kraków 2011.

Popek Leon, *Ostrówki – wołyńskie ludobójstwo*, Warszawa–Lublin 2011.

Siekierka Szczepan, Komański Henryk, Krzysztof Bulzacki, *Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich w województwie lwowskim 1939–1947*, Wrocław 2006.

Siemaszko Ewa, Siemaszko Władysław, *Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia, t. 1-2*, Warszawa 2000.

Sobiesiak Józef, *Przebraże*, Warszawa 1969.

W ramach przygotowania do lekcji uczniowie wspólnie z nauczycielem oglądają film „Wołyń” w reżyserii Wojciecha Smarzowskiego.

PRZEBIEG LEKCJI:

1. Przyczyny rzezi wołyńskiej

Nauczyciel odczytuje uczniom źródło 1: wywiad z portalu internetowego magazynu Focus Historia (załącznik do scenariusza). Na podstawie artykułu oraz spostrzeżeń z filmu „Wołyń”, zadaje pytanie o przyczyny wydarzeń na Wołyniu w 1943 r. Wszystkie odpowiedzi uczniów zostają zapisane na tablicy.

Przykładowe odpowiedzi:

- polityka narodowościowa II RP, w której mniejszości narodowe były traktowane jak obywatele drugiej kategorii;

- radykalna ideologia nacjonalistyczna prowadzona przez OUN-B czyli członków Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów frakcji Stepana Bandery – bliska lub wręcz tożsama z faszyzmem;
- reżim totalitarny stosowany przez Niemców i Sowieców;
- spór terytorialny między Polską a Ukrainą.

2. Dwie postawy Polaków podczas rzezi wołyńskiej

Nauczyciel dzieli uczniów na dwie, równomierne grupy reprezentujące dwie postawy Polaków podczas wydarzeń na Wołyniu.

GRUPA I

Zadaniem pierwszej będzie zastanowienie się nad przyczynami bierności wobec zbrodni ukraińskich, np. zaufanie zapewnieniom ukraińskich sąsiadów, niedowierzanie w skalę okrucieństwa, przyzwyczajenie do życia w wielokulturowym społeczeństwie, brak możliwości reakcji, zbyt słabość wobec przewagi liczebnej Ukraińców. Wypracowane przez siebie powody grupa zapisuje. Następnie na podstawie filmu „Wołyń” grupa personalizuje je do konkretnej postaci filmowej.

GRUPA II

Druga grupa ma za zadanie wymienić postacie (na podstawie filmu „Wołyń”), które nawołują i zachęcają do obrony i samoorganizacji wobec zagrożenia. Jakie to są postacie i jakie grupy społeczne reprezentują? Czy ich wysiłki dają jakiś wynik? Następnie uczniowie podczas pracy w grupie zastanawiają się nad skutkami podjęcia decyzji o oporze i jawnym wypowiedzeniu wojny większości ukraińskiej. Mogą to być, na przykład: kłopoty z aprowizacją, zerwanie kontaktów z sąsiadami, a nawet rodziną, narażenie życia swojego oraz swojej rodziny, porzucenie majątku i dobytku kilku pokoleń, niepewna przyszłość, współpraca ze zniechęconym okupantem (niemieckim lub radzieckim).

Nauczyciel zadaje pytanie: *czy trudno podjąć decyzję o zorganizowaniu samoobrony?* Stara się uświadomić uczniom o trudnościach rzeczywistości lat 40. XX wieku, zwłaszcza na Kresach Wschodnich.

3. Rozmowa o zasięgu i przebiegu walk w obronie rodaków

Nauczyciel, posługując się źródłem 2 i 3, opowiada o zasięgu i przebiegu walk polskich jednostek wojskowych i paramilitarnych w obronie rodaków na Wołyniu od 1943 roku. Zwraca uwagę na bohaterstwo i poświęcenie żołnierzy samoobrony polskiej oraz ile osób udało im się uratować.

4. Podsumowanie – pielęgnowanie pamięci

Na zakończenie lekcji nauczyciel inicjuje krótką dyskusję o upamiętnieniu żołnierzy polskich formacji samoobrony na Wołyniu w latach II wojny światowej. Czy uczniowie potrafią podać przykłady? Wspólnie porównują to do upamiętnienia członków UPA/OUN na współczesnej Ukrainie. Uczniowie samodzielnie wyciągają wnioski.

ŹRÓDŁO 1

Focus Historia

RZEŹ WOŁYŃSKA. 28 MIESIĘCY EKSTERMINACJI

O przyczynach i sprawcach rzezi, polskim odwiecie i ukraińskim kulcie UPA z prof. Grzegorzem Motyką rozmawia Andrzej Fedorowicz.

Focus Historia: Dlaczego w polskich przedwojennych województwach wschodnich doszło w 1943 i 1944 r. do masakr Polaków?

Grzegorz Motyka, historyk specjalizujący się w tematyce ukraińskiej, członek Rady Instytutu Pamięci Narodowej. Pracuje w Instytucie Studiów Politycznych PAN. Autor wielu książek poświęconych tematyce OUN i UPA, m.in. „Pany i rezuny”, „Tak było w Bieszczadach”, „Od rzezi wołyńskiej do akcji Wisła”: W pracach historyków najczęściej są wymieniane cztery przyczyny. Pierwsza – to polityka narodowościowa II RP. Pomimo formalnego równouprawnienia mniejszości narodowe były jednak traktowane jak obywatele drugiej kategorii. Co w przypadku Ukraińców oznaczało na przykład zastosowanie odpowiedzialności zbiorowej w czasie pacyfikacji 1930 r., zarządzonej w odpowiedzi na sabotaże Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów, czy zniszczenie ponad 100 cerkwi prawosławnych na Lubelszczyźnie w 1938 r.

Druga przyczyna to wyznawana przez członków Organ-

izacji Ukraińskich Nacjonalistów – frakcji Bandery (OUN-B) radykalna ideologia nacjonalistyczna – bliska lub wręcz tożsama z faszyzmem. Zakładała, że w walce o niepodległość Ukrainy nie obowiązują żadne zasady etyczne i można dla osiągnięcia tego celu popełnić każdą zbrodnię. Nacjonałści widzieli też przyszłe państwo jako jednorodne etnicznie. Za trzecią przyczynę uznaje się politykę niemieckich i sowieckich okupantów. Obydwa reżimy totalitarne stosowały na podbitych terenach politykę represji na wielką skalę. Miało to bardzo destrukcyjny wpływ na moralność społeczną. Duże poruszenie wywołała pierwsza sowiecka deportacja z lutego 1940 r., kiedy to polscy koloniści na Kresach (przeciwko ich osadzeniu ukraińska społeczność protestowała przez cały okres międzywojenny) nagle zostali w ciągu jednej nocy deportowani w głąb Związku Sowieckiego. Jeszcze większe znaczenie miała zagłada Żydów. W 1942 r. zniknęła z Wołynia parusetysięczna społeczność od wieków wpisana w historię regionu. Takie masowe akcje stwarzały wrażenie, że wszystko wolno, że zbrodnia jest czymś zwyczajnym, uodporniały na widok ludzkiego cierpienia. I rzecz ostatnia – konflikt polityczny między polskim i ukraińskim ruchem niepodległościowym.

<http://historia.focus.pl/swiat/rzez-wolynska-28-miesiecy-eksterminacji-1292>

Tak Polacy, jak i Ukraińcy chcieli przede wszystkim wywalczyć niepodległość. Problem w tym, że jedni i drudzy nie wyobrażali sobie, by w ich państwie nie było Lwowa. Mieliśmy do czynienia ze sporem terytorialnym, w którym żadna ze stron nie potrafiła lub nie mogła ustąpić. W mojej ocenie każda z tych przyczyn jest ważna i gdyby zabrakło choć jednej, to być może nie doszłoby do aż tak wielkiej tragedii. Ale zdarza się, że badacze w zależności od tego, którą stronę reprezentują, koncentrują uwagę na wybranej przyczynie.

Wielu historyków ukraińskich twierdzi, że masakry Polaków były formą spontanicznego odwetu miejscowej ludności za krzywdy i upokorzenia, jakich ta ludność doznała w II RP. Choć znane też im źródła przeczą, byśmy mieli na Wołyniu do czynienia ze spontaniczną akcją. Z kolei polscy publicyści często uważają, że polityka II RP ws. mniejszości była właściwie bez zarzutu i wyłączną winę upatrują w popularności nacjonalistycznej ideologii OUN.

F.H.: Jaka część ludności polskiej Wołynia została zamordowana?
G.M.: Jeżeli uznamy, że zginęło tam 60 tysięcy Polaków, to około jedna piąta.

ŹRÓDŁO 2

Mapa 1. Samoobrona polska na Wołyniu od 1943 roku

OŚRODKI SAMOBRONY W WOJEWÓDZTWIE WOŁYŃSKIM 1943 ROKU (mapa z 1939 roku)

źródło: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/2a/Wolyn_samoobrona.png

Polska samoobrona na Wołyniu

W 1941 roku Niemcy zajęli Wołyń. Pomimo wysiłków miejscowych Polaków nie udało się stworzyć silnych ośrodków konspiracji, zwłaszcza w porównaniu z sąsiednią Galicją i Nowogródczyną. Głównym powodem był brak warstwy przywódczej inteligencji: oficerów, urzędników, policjantów, a nawet bogatszych gospodarzy. Wszyscy oni zostali wyeliminowani ze społeczeństwa podczas 2-letniej okupacji radzieckiej. Część zesłano w głąb ZSRR, a pozostałych władze bolszewickie wymordowały. Społeczeństwo pozbawione przywódców było bezbronne i łatwiejsze do kierowania. Potwierdziły to późniejsze wydarzenia.

Z uwagi na specyfikę Wołynia, pod koniec sierpnia 1942 roku KG AK (Komenda Główna Armii Krajowej) wydzieliła Okręg Wołyński z Obszaru Lwowskiego i stworzyła samodzielny okręg podporządkowany bezpośrednio Warszawie. Miało to usprawnić działania konspiracyjne i ożywić oddolne inicjatywy Polaków. We wrześniu 1942 roku na kome-

danta Okręgu wyznaczono płk. Kazimierza Bąbińskiego (pseudonim „Luboń”), natomiast Delegatem Rządu na Okręg został Kazimierz Banach (pseudonim „Jan Linowski”). Pomimo wyznaczenia sztywnych struktur organizacyjnych pionu cywilnego i wojskowego oraz zwiększenia aktywności działalności konspiracyjnej, działania ukraińskie z zimy 1943 roku były dla władz polskich zupełnym zaskoczeniem. AK skupiło się na walce z Niemcami, miejscowe struktury z trwogą spoglądały na coraz silniejsze oddziały partyzantki komunistycznej, ale nikt nie podejrzewał, że głównym zagrożeniem mogą stać się ukraińscy nacjonaliści. Z tych powodów nie zareagowano na pierwsze mordy ludności polskiej. Dopiero 17 maja 1943 roku Dowództwo AK nakazało zorganizowanie samoobrony; utworzenie zbrojnych oddziałów dyspozycyjnych (jako ruchomych odwodów) i zorganizowanie systemu alarmowego. W czerwcu do walki skierowano kadrę dowódczą z AK - oficerowie z Inspektoratów Łuck i Równe objęli stanowiska dowódcze w ośrodkach samoobrony na północno-wschodnim Wołyniu.

Brak podstawowych danych (kompletna niesprawność wywiadu wojskowego i politycznego w zakresie ruchów narodowościowych wśród Ukraińców) oraz wycucia sytuacji na Wołyniu doprowadziły do konfliktu pomiędzy pionem cywilnym i wojskowym AK. Kazimierz Banach postulował nawiązanie rozmów z Ukraińcami i znalezienie kompromisu, natomiast dowódca Okręgu AK (płk Kazimierz Bąbiński) propozycje te traktował jako zdradę interesów polskich. Próby rozmów z Ukraińcami dla strony polskiej zakończyły się tragicznie. W połowie lipca 1943 roku we wsi Kutycze pod Kowlem zostali zamordowani negocjatorzy z ramienia AK: przed-

stawiciel Okręgowej Delegatury Rządu Zygmunt Rumel (pseudonim „Poręba”) i Krzysztof Markiewicz (pseudonim „Czart”, „Bortata”). Wobec klęski koncepcji ugodowej 19 lipca 1943 roku wydano rozkaz, zapowiadający zespolenie sił wojska (AK) i samoobrony. 20 lipca zdecydowano o utworzeniu „regularnych” (jak na partyzanckie warunki) oddziałów. Dążono do tworzenia silnych baz obronnych, złożonych z kilkunastu wsi lub osiedli. Takie bazy miały być broniące przez oddziały miejscowe, wykorzystujące wszelkiego

rodzaju umocnienia i urządzenia obronne (bunkry, okopy, rowy strzeleckie, schrony, zasieki i wszelkiego rodzaju przeszkody naturalne). Broń pozyskiwano przede wszystkim od Niemców (np. poprzez wstępowanie do pomocniczej policji niemieckiej). W niektórych przypadkach – głównie w powiatach łuckim, horochowskim i krzemienieckim – okupanci niemieccy z własnej inicjatywy zbroili Polaków. Zbrojono się rów-

niez dzięki współpracy z radziecką partyzantką, która również była zagrożona przez bandy UPA, oraz przeszukując pobojowiska z 1939 i 1941 roku. Niestety dla Wołynia nie przewidziano żadnych dostaw broni z centrum Polski oraz alianckich zrzutów. Wobec braków w uzbrojeniu, część członków samoobrony wyposażona była jedynie w prymitywną broń białą: pałki, siekiery i widły, będącą przedmiotami codziennego użytku w pracach polowych.

Pierwszy większy ośrodek samoobrony zorganizowano na początku maja 1943 r. w Pańskiej Dolinie w powiecie dubieńskim. Polska samoobrona odparła tam trzy poważne ataki UPA: 22 czerwca, 27 lipca i 15 sierpnia 1943 r. Kolejną silną bazę stworzono w miasteczku Bożyszczce w powiecie łuckim, w którym schroniło się około 15 000 Polaków. Zdecydowanie największa i najbardziej znana baza samoobrony powstała w małej wsi w gromadzie Trościaniec - w Przebrażu. Na początku czerwca 1943 roku zgromadziło się w tej wsi około 18 000 ludzi. 5 lipca 1943 roku bandy banderowskie po raz pierwszy zaatakowały polską bazę. Mimo, że atak został odparty, banderowcy zamordowali kilkuset Polaków z okolicznych wsi i spalili dziesięć pobliskich miejscowości. Do największych walk, a właściwie regularnej bitwy o Przebraże, doszło 30 sierpnia. Banderowcy skierowali do ataku ponad 4 000 ludzi. Polacy otrzymali pomoc od radzieckiego oddziału partyzanckiego dowodzonego przez Nikołaja Prokopiuka oraz pobliskich skupisk polskiej samoobrony. Dzięki skoordynowanym działaniom strona polska odniosła zwycięstwo, zmuszając banderowców do ucieczki. Zorganizowane ośrodki samoobrony polskiej z powodzeniem walczyły z banderowcami i „czernią” (tym określeniem członkowie

UPA nazywali ukraińskich chłopów, dla których jedyną bronią były narzędzia gospodarskie, zdolnych jedynie do walki z bezbronnymi kobietami, starcami i dziećmi). Od lipca 1943 roku oddziały samoobrony szkolono i formowano w regularne ramy wojskowe: drużyny, plutony i kompanie. W ten sposób dążono do stworzenia jednolitego systemu ochrony i obrony ludności polskiej, dzięki któremu ośrodki samoobrony mogły przychodzić sobie nawzajem z pomocą. Ponadto organizowano wspólne akcje antybanderowskie lub wypadły w celu pozyskania żywności.

Polacy nie pozostawali wyłącznie biernymi obserwatorami wydarzeń. Siły samoobrony z Przebraża dokonały dwóch wypadów na Trościaniec, w którym znajdowała się podoficerska szkoła UPA – „kadre dydaktyczną” zabito, a samą szkołę spalono, uniemożliwiając jej działalność „oświatową”. W lipcu 1943 r. oddziały samoobrony z Huty Stepańskiej zniszczyły oddziały banderowców w Melnicy oraz wsi Butejki. 31 sierpnia oddział „Jastrzębia” z Zasmyk zaatakował Groszówkę, gdzie rozpędził grupę kilkuset ukraińskich chłopów, koncentrujących się w tej miejscowości przed atakiem na Polaków. W październiku dwuosobowy oddział samoobrony z Przebraża uderzył na wieś Omelno, niszcząc znajdujący się tam ośrodek banderowski.

Dla oddziałów samoobrony niezmiernie ważne było zdobycie żywności. W ośrodkach, bronionych przez oddziały polskie, znajdowało się nierzadko kilkanaście tysięcy osób. Z powodu zagrożenia ze strony band Ukraińców, nie można było zebrać plonów. Żniwa możliwe były tylko pod ochroną silnej, uzbrojonej eskorty. W tej sytuacji podejmowano również wypadły na wsie ukraińskie w celu zdobycia zaopatrzenia – pod koniec listopada Polacy z Przebraża uderzyli na Żurawicze i Omylno, zdobywając mąkę, zboże i bydło.

Z powodu szczególnego okrucieństwa, Polacy zamieszkujący Wołyń i Kresy Południowo-Wschodnie, uznali Ukraińców za znacznie groźniejszego przeciwnika od okupantów – Niemców i Rosjan. W celu obrony cywilów, Polacy podejmowali próby współpracy zarówno z jednymi, jak i drugimi. Winę za zbrodnie na Polakach ponoszą ukraińskie formacje nacjonalistyczne, przede wszystkim Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów (banderowcy) i Ukraińska Powstańcza Armia. Trzeba jednak zaznaczyć, że w eksterminacji ludności polskiej, żydowskiej i czeskiej masowo wzięła udział także wiejska ludność ukraińska. Podkreślenia wymaga fakt, że pozostała część społeczeństwa ukraińskiego nie podjęła większych wysiłków, aby powstrzymać lub przeciwstawić się morderstwom i milcząco, akceptowała je. Przyzwolenie na eksterminację Polaków ułatwiało nacjonalistom nadanie podjętym przez nich dzia-

łaniom wielkiego rozmachu. Realizowali to poprzez indoktrynację ideologiczną, uwalniającą od moralnych hamulców, dzięki której usprawiedliwiali zbrodnie, traktując ją jako jedyny sposób do osiągnięcia „wyższego” celu „oczyszczania ziem ukraińskich” z „obcych”.

Nacjoniści stosowali terror także wobec Ukraińców sprzeciwiających się propagandzie. Mimo to, jak wskazuje Ewa Siemaszko (badaczka ludobójstwa dokonanego na wołyńskich Polakach), istnieją także świadectwa pomocy Polakom przez ukraińskich sąsiadów, często z narażeniem życia tj. ostrzeżenia, wypowiedane przez Ukraińców w tajemnicy przed innymi Ukraińcami, wskazywanie bezpiecznej drogi ucieczki, dawanie schronienia, opatrywanie ran, pomoc w poszukiwaniu bliskich, grzebanie zmarłych, opieka nad grobami. Każda forma wsparcia wobec terroru, stanowiła ogromną pomoc i nadzieję dla Polaków. Odnotowano także przypadki

jawnego sprzeciwu Ukraińców wobec zbrodniczej działalności UPA tj. nawoływanie do zaniechania terroru, odmówienia dokonania zabójstwa, pozorowanie zabiwania, umożliwienie ucieczki, udawania, że nie udało się znaleźć ofiar.

Jednakże wobec ogromu zbrodni, aktów pomocy i solidarności z objętą zagładą ludnością polską nie było wiele. Jak wskazuje Ewa Siemaszko powołując się na ustalenia własne i badania Romualda

Niedzielki (zawarte w publikacji IPN „Kresowa księga sprawiedliwych 1939-1945. O Ukraińcach ratujących Polaków poddanych eksterminacji przez UON i UPA”, Warszawa 2007), najwyższą cenę za ratowanie Polaków – utratę życia – zapłaciło 402 Ukraińców. W tym czasie z rąk nacjonalistów ukraińskich zginęło ok. 130 tys. Polaków z ok. 4300 miejscowości.

Polские formacje samoobrony na Wołyniu nie były wystarczająco silne i zorganizowane. Jednak bez tych działań, ukraińscy nacjoniści spełniliby swój cel całkowitej eksterminacji Polaków. Poza zapewnieniem skromnego systemu ochrony ludności cywilnej, Polacy potrafili też skutecznie kontratakować. Rozbijali całe oddziały i bandy ukraińskie. Należy przy tym pamiętać, że Polacy stanowili na Wołyniu nieliczną mniejszość (w 1943 roku było to ok. 10–12% całej populacji). Tym bardziej należy docenić wysiłki, jakie wkładali w zorganizowanie oddziałów samoobrony i uchronienie jak największej liczby Polaków przed bestialskimi mordami.

Temat: **Wołyń – sąd nad zbrodnią. Czy ukraiński nacjonalizm jest winny rzezi wołyńskiej?**

Cele lekcji:

Uczeń:

- zapamiętuje wiadomości na temat sytuacji Polaków na Kresach Wschodnich (w szczególności na Wołyniu) podczas II wojny światowej;
- jest świadomy tragizmu położenia Polaków na Wołyniu podczas II wojny światowej;

Umiejętności:

- orientacja na osi czasu i umieszczanie na niej podstawowych wiadomości podanych podczas lekcji;
- praca ze źródłem filmowym;
- praca z materiałem pozapodręcznikowym;
- rozumienie pojęć: ludobójstwo, zagłada, rzeź wołyńska, nacjonalizm, szowinizm;
- formułowanie samodzielnych uwag i spostrzeżeń;
- myślenie przyczynowo-skutkowe oraz analogiczne;
- próba wyjaśnienia braku pociągnięcia do odpowiedzialności zbrodniarzy UPA/OUN po zakończeniu II wojny światowej;

Postawy, przekonania:

podkreślenie, że działania podjęte wobec Polaków przez nacjonalistów ukraińskich łamały podstawowe prawa człowieka.

Wysztalcenie przekonania, że oddanie hołdu ofiarom rzezi wołyńskiej nie wymaga podejmowania jakichkolwiek negatywnych działań, zgodnie z zasadą podkreślaną przez ocalałych: „nie o zemstę, lecz o pamięć wołają ofiary”.

Metody: praca z dziełem filmowym, praca grupowa, wejście w rolę, rozmowa nauczająca

PRZEBIEG LEKCJI:

1. Przygotowanie do lekcji – film „Wołyń”

Nauczyciel wraz z uczniami oglądają film Wojciecha Szmarzowskiego „Wołyń”. Film będzie odgrywał rolę „materiału dowodowego” dla uczniów wchodzących w rolę oskarżycieli, obrońców oraz składu sędziowskiego.

2. Organizacje nacjonalistyczne

Na podstawie słownika, znajdującego się w niniejszej broszurze, nauczyciel tłumaczy uczniom powstanie i cele organizacji UPA i UON. Wspólnie z uczniami definiują czym jest nacjonalizm i terroryzm.

3. Podział ról: oskarżyciele i obrońcy

Nauczyciel wraz z uczniami zmienia układ mebli w klasie, tak by przypominały salę rozpraw.

Nauczyciel dzieli klasę na grupy wcielające się w role:

- oskarżycieli - formują zarzuty wobec nacjonalizmu ukraińskiego oraz organizacji, które się z niego wywodzą (OUN/UPA);
- obrońców - przygotowują argumenty mogące świadczyć przeciw racjom oskarżenia, tłumaczące postępowanie Ukraińców, które mają być podstawą do wydania wyroku uniewinniającego;
- sędziego kierującego rozprawą – w tę rolę może wcielić się nauczyciel.

4. Rozprawa sądowa

Podzielona klasa zajmuje miejsca wyznaczone dla poszczególnych grup. Na podstawie filmu „Wołyń” grupa oskarżycieli i obrońców przygotowuje materiały obciążające i popierające racje głoszone przez nacjonalizm ukraiński (organizacje UPA/OUN) - w załączniku nr 1 wyszczególnione zostały argumenty dla obydwu stron. Klasa przeprowadza symulację procesu.

5. Podsumowanie – dyskusja o pamięci ofiar zbrodni wołyńskiej.

Nauczyciel inicjuje dyskusję o potrzebie osądzania tego typu zbrodni. Czy po niemal 80 latach takie procesy są potrzebne? Czy jest to właściwa forma upamiętnienia ofiar?

Wspólnie z uczniami zastanawiają się nad szczególnym charakterem zbrodni Wołyńskiej – dlaczego wydarzenia te zostały przemilczane przez wiele lat? Czy dyskusowanie o wydarzeniach na Wołyniu może utrudniać poprawne stosunki polsko-ukraińskie? Czy można budować przyjaźń między narodami bez otwartej rozmowy o wspólnej historii, nawet tej tragicznej?

Praca domowa: Przygotuj w formie pisemnej własny wyrok końcowy rozprawy wraz z uzasadnieniem (uniewinniającym lub skazującym).

Załącznik 1: Przykładowe argumenty dla uczniów odgrywających rolę oskarżyciela i obrońcy w procesie

Argumenty dla obrońcy

- Ukraińcy mieli prawo do własnego państwa;
- Ukraińcy stanowili pokrzywdzoną większość na terytorium Wołynia - zwłaszcza pod względem kulturowym i gospodarczym;
- Polacy oraz władze polskie, mimo formalnych ustaleń, potrafiły dyskryminować ludność ukraińską;
- w akcjach odwetowych Polacy też dopuszczali się zbrodni i morderstw na ludności cywilnej;
- siłą sprawczą stanowili często Niemcy lub Rosjanie, którzy korzystali na konflikcie polsko-ukraińskim
- Ukraińcy czuli się oszukani przez Polaków wobec porozumienia się przez nich z bolszewikami po wojnie polsko-bolszewickiej, z pominięciem interesu Ukraińców.

Argumenty dla oskarżyciela

- wydarzenia, które miały miejsce na Wołyniu są jednymi z najtragiczniejszych w historii XX wieku;
- Ukraińcy kierujący się ideą nacjonalizmu, chcieli wymordować inne nacje i stworzyć jednokulturowe państwo na terytorium wielokulturowym od wieków;
- korzystając z opieki najpierw bolszewickiej, a później niemieckiej, ukraińscy nacjonaści dążyli do realizacji swoich celów;
- nacjonaści zmuszali do zbrodni ludzi, którzy do tej pory żyli w zgodzie ze swoimi sąsiadami, nakłaniali w imię zbrodniczej ideologii by ukraiński mąż i ojciec mordował swoją najbliższą, polską rodzinę;
- Ukraińscy nacjonaści odwoływali się do najniższych instynktów ludzkich (np. chciwości, zawiści);
- nacjonalizm wywłókł z mroków średniowiecza i XVII wieku tradycyjne metody walki - wojnę chłopską (chłopi Ukraińcy nazywani byli „czernią”) charakteryzującą się nieograniczonym okrucieństwem;
- UPA i OUN posługiwali się podstępami – fałszywie zapewniali Polaków o ich bezpieczeństwie, by ich później zaatakować,
- nacjonaści ukraińscy czynnie współpracowali, a często byli inicjatorami eksterminacji ludności żydowskiej - zarówno obywateli Polski jak i ZSRR;
- nacjonaści ukraińscy z premedytacją posługiwali się okrucieństwem, próbując pogrzebać szanse na polsko-ukraińskie porozumienie.

Źródła:

1. Strona Instytutu Pamięci Narodowej: www.zbrodniawolynska.pl/historia/ukraincy-w-miedzywojennej-polsce
2. Bruski Jacek, Między prometeizmem a Realpolitik. II Rzeczpospolita wobec Ukrainy Sowieckiej 1921-1926, Towarzystwo Wydawnicze „Historia Jagiellonica”, Kraków 2010.
3. Bruski Jacek, Petlurowcy: Centrum Państwowe Ukraińskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie (1919-1924), Arcana, Kraków 2004.
4. Ciałowicz Jan, Manewr na Mozyrz i Kalenkowicze 4.III-12.III 1920 r., Wojskowy Instytut Naukowo-Wydawniczy, Warszawa 1925.
5. Cisek Janusz, Sąsiedzi wobec wojny 1920 roku, Polska Fundacja Kulturalna, Londyn 1990.
6. Dąbkowski Tadeusz, Ukraiński ruch narodowy w Galicji Wschodniej 1912-1923, Instytut Krajów Socjalistycznych PAN, Warszawa 1985.
7. Dmowski Roman, Polityka polska i odbudowanie państwa, Nortom, Wrocław 2009.
8. Dmowski Roman, Rosja, Niemcy i kwestia polska, PAX, Warszawa 1991.
9. Engelgard Jan, Kłątwa generała Denikina, Wydawnictwo Prasy Lokalnej, Warszawa 2011.
10. Galuba Rafał, „Niech nas rozsądzi miecz i krew...”, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2004.
11. Garlicki Andrzej, Józef Piłsudski 1867-1935, Czytelnik, Warszawa 1988.
12. Gierowska-Katłaur Joanna, Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich (19 lutego 1919-9 września 1920), Neriton, Warszawa 2003.
13. Grünberg Karol, Trudne sąsiedztwo, Stosunki polsko-ukraińskie w X-XX wieku, Książka i Wiedza, Warszawa 2005.
14. Hrycak Jarosław, Historia Ukrainy, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Lublin 2000.
15. Kamiński Marek, Polityka zagraniczna Rzeczypospolitej Polskiej 1918-1939, Wydawnictwo LTW, Warszawa 1998.
16. Kamiński Stefan, Lata walk i zamętu na Ukrainie, Warszawskie Oficyna Wydawnicza Gryf, Warszawa 1990.
17. Karpus Zbigniew, Wschodni sojusznicy Polski w wojnie 1920 roku, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 1999.
18. Klimecki Michał, Czortków 1919, Wydawnictwo Bellona, Warszawa 2000.
19. Klimecki Michał, Polsko-ukraińska wojna o Lwów i Galicję Wschodnią 1918-1919. Aspekty polityczne i wojskowe, Wojskowy Instytut Historyczny, Warszawa 1997.
20. Kozłowski Maciej, Między Sanem a Zbruczem. Walki o Lwów i Galicję wschodnią 1918-1919, Wydawnictwo Znak, Kraków 1990.
21. Krotofil Maciej, Ukraińska Armia Halicka 1918-1920, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2002.
22. Pajewski Janusz, Odbudowa państwa polskiego 1914-1918, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2005.
23. Pobóg-Malinowski Władysław, Najnowsza Historia Polityczna Polski, t. 1, 1864-1914, Oficyna Wydawnicza „Gryf”, Gdańsk 1991.
24. Podhorodecki Leszek, Dzieje Lwowa, Volumen, Warszawa 1993.
25. Ślipiec Jeremiasz, Drogi niepodległości – Polska i Ukraina 1918-1921, Bellona, Warszawa 1999.
26. Wasilewski Leon, Kwestia ukraińska jako zagadnienie międzynarodowe, Instytut Badania Spraw Narodowościowych, Warszawa 1934.
27. Wrzosek Mieczysław, Wojny o granice Polski Odrodzonej 1918-1921, Wiedza Powszechna, Warszawa 1992.

1 listopada 1918 r.

proklamowanie niepodległości Zachodnioukraińskiej Republiki Ludowej

11 listopada 1918 r.

odzyskanie przez Polskę niepodległości

24 kwietnia 1920 r.

podpisanie polsko-ukraińskiej konwencji wojskowej (porozumienie Piłsudski - Petlura)

3 maja 1920 r.

zdobycie przez Wojsko Polskie i sojusznicze oddziały ukraińskie Kijowa

15 sierpnia 1920 r.

“Cud nad Wisłą” - przełom w wojnie polsko-bolszewickiej, który pozwolił na wygranie wojny z komunistyczną Rosją

18 marca 1921 r.

podpisanie Traktatu Ryskiego, zaprzepaszczenie idei federacyjnej Piłsudskiego i szansy na ukraińską niepodległość

3 lutego 1929 r.

założenie OUN (Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów)

15 czerwca 1934 r.

zabójstwo Bolesława Pierackiego przez Hryhorija Maciejkę - członka OUN.

1 września 1939 r.

agresja Niemiec na Polskę 17 września 1939 r. - wkroczenie oddziałów Armii Czerwonej na terytorium polskie

10 lutego 1940 r.

pierwsze wywózki ludności polskiej w głąb ZSRR

22 czerwca 1941 r.

operacja Barbarossa - atak Niemiec na ZSRR

SŁOWNIK

UPA - Ukraińska Powstańcza Armia - formacja zbrojna stworzona przez frakcję banderowską Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów pod koniec 1942 roku i przez nią kierowana. Odpowiedzialna za masowe zbrodnie o charakterze ludobójstwa skierowane w ludności polską oraz żydowską.

OUN - Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów – ukraińska nacjonalistyczna organizacja polityczno-wojskowa założona w 1929 w Wiedniu. OUN kierowała się ideologią ukraińskiego nacjonalizmu, dążąc do zbudowania na ziemiach uznawanych przez nią za ukraińskie, niepodległego państwa o ustroju nazistowskim. W praktyce działała konspiracyjnie, głównie w II Rzeczypospolitej, prowadząc działalność terrorystyczną, dywersyjną, szkoleniową i propagandowo-oświatową.

II Rzeczypospolita - państwo polskie powstałe 11 listopada 1918 po klęsce państw zaborczych. Charakteryzowało się złożoną strukturą społeczną i dużą ilością (około 30% społeczeństwa) mniejszości narodowych i wyznaniowych, częściowo nastawionych wrogo do państwa. W II Rzeczypospolitej żyło około 5 milionów Ukraińców - głównie na Kresach Wschodnich, w centralnej i południowej części granicy z ZSRR. II RP zmieniała swoje nastawienie do mniejszości narodowych i wyznaniowych - od niechętnego pod rządami endecji i ludowców, poprzez przyjazną współpracę za rządów Marszałka Piłsudskiego, aż do niemalże nacjonalizmu w drugiej połowie lat 30. XX wieku. II Rzeczypospolita upadła w wyniku najazdu III Rzeszy 1 września 1939 roku oraz najazdu ZSRR 17 września. Jej terytorium podzielono na 3 strefy: ziemie wcielone do III Rzeszy, marionetkowe Generalne Gubernatorstwo oraz ziemie zabrane przez ZSRR.

Rzeź Wołyńska – masowa zbrodnia o charakterze ludobójstwa, dokonana przez nacjonalistów ukraińskich wobec mniejszości polskiej, rosyjskiej, żydowskiej, ormiańskiej i czeskiej. Nie jest znana dokładna ilość ofiar (szacunki historyków mówią nawet o 100 tysiącach zamordowanych przez Ukraińców). Zbrodnia ta cechowała się niespotykaną bestialskością i okrucieństwem popełnianych mordów. Realizowano ją w celu nie tylko “oczyszczenia” ziem wschodnich II Rzeczypospolitej z ludności polskiej, ale też uniemożliwienia dialogu polsko-ukraińskiego. Zbrodnia ta nie została nigdy osądzona, a obecne władze ukraińskie wprost odwołują się do dziedzictwa nacjonalistów ukraińskich odpowiedzialnych za tę zbrodnię.

Stepan Bandera - ur. 1 stycznia 1909, zm. 15 października 1959 – ukraiński polityk o poglądach skrajnie nacjonalistycznych. W 1935 roku skazany wyrokiem polskiego sądu za działalność terrorystyczną na karę śmierci, zamienioną na dożywocie. Jeden z przywódców Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów, a od 1940 r. przywódca jednej z dwóch istniejących frakcji Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów – OUN-B. Kierowana przez niego organizacja odpowiada za zorganizowanie ludobójstwa na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej, w wyniku którego zginęło do 100 tysięcy Polaków, Żydów i członków innych grup narodowościowych i wyznaniowych. Bandera został zamordowany przez NKWD w Monachium w 1959 roku. Obecnie jest uznawany za ukraińskiego bohatera narodowego i jest oficjalnie czczony jako bohater walk o niepodległość.

Czerń - określenie chłopstwa ukraińskiego biorącego udział w mordach na Polakach, nadawane przez kierujących nimi dowódców z UPA. Określenie zapożyczone z XVII-wiecznych powstań kozackich, gdzie do zbuntowanych wojsk Kozaków dołączały tłumy chłopów żądnych krwi i mordu. Czerń tworzyła masowe, niezdyscyplinowane oraz pozbawione broni palnej oddziały, wspomagające oddziały UPA, dokonujące mordów na Polakach. Czerń charakteryzowała się niepojętym okrucieństwem i bestialstwem - poszczególni jej członkowie prześcigali się w wymyślaniu coraz to okrutniejszych sposobów dokonywania mordów.

Wołyń - kraina historyczna i geograficzna umieszczona w dorzeczu górnego Bugu oraz dopływów Dniepru: Prypeci, Styru, Horynia i Słuczy, obecnie część Ukrainy. W latach 1918 - 1939 zamieszkały przez około 2 miliony ludzi, z tego ponad 70% Ukraińców. W okresie II RP województwo wołyńskie stanowiło pole eksperymentu i próby rozwiązania kwestii ukraińskiej w Polsce na drodze porozumienia, daleko idącej współpracy i autonomii ludności ukraińskiej. Wojewoda wołyński Henryk Józewski (korzystając z poparcia i protektoratu Marszałka Piłsudskiego) gorąco popierał porozumienie polsko-ukraińskie. Działania te nie spotkały się jednak ze znacznym odzewem wśród ludności ukraińskiej. Od 1941 r. na Wołyniu znaczące wpływy uzyskali nacjonałiści ukraińscy.

Polska Samoobrona na Wołyniu - samorzutnie i oddolnie organizowane oddziały partyzanckie i obronne w odpowiedzi na mordy ukraińskie. Pierwszy, znaczący ośrodek polskiej samoobrony powstał na początku maja 1943 w Pańskiej Dolinie w powiecie dubieńskim. Oddziały samoobrony powstawały w większych skupiskach ludności polskiej w obliczu zagrożenia ukraińskiego. Latem 1943 roku AK wydała oficjalną instrukcję do tworzenia oddziałów samoobrony - zakładała ona obronę miejscową oraz powołanie mobilnych oddziałów, mających zapewnić manewrowość i elastyczność działań obronnych, a także stanowić środek do działań odwetowych na bandach ukraińskich. W tym samym rozkazie dowództwo AK zakazało stosowania terroru wobec ludności cywilnej pochodzenia ukraińskiego oraz współpracy z Niemcami i partyzantką radziecką. Do najśłynniejszych ośrodków polskiej samoobrony należały: Pańska Dolina, Antonówka, Przebraże, Huta Stepańska-Wyrka oraz Andersówka.

Kresy Wschodnie - wschodnie pogranicze dawnej Polski, funkcjonujące w okresie międzywojennym i dawniej jako część polskiego terytorium, a obecnie stanowiące fragmenty obszarów państwowych Ukrainy, Białorusi i Litwy. Kresy Wschodnie to obecnie termin kulturowy i społeczny, a także ważny element polskiej narracji historycznej. To synonim raju utraconego i swojskości, zabranych przez Niemców i Rosjan podczas II wojny światowej. Obecnie Kresy Wschodnie obejmują ziemie zabrane przez ZSRR po 1945 roku, wcześniej jednak terminem tym określano obszary wchodzące w skład I Rzeczypospolitej, które nie weszły w skład II RP po 1923 roku. Kresy dla wielu Polaków (nie tylko przesiedleńców i ich potomków) są ważnym elementem pamięci historycznej i powodem do dumy ze swego pochodzenia. Nazwy miast takich jak Lwów, Wilno, Nowogródek czy Grodno zawsze będą kojarzyć się z polskością tych ziem.

14 października 1942 r.
powstanie Ukraińskiej Powstańczej Armii

9 lutego 1943 r.
wymordowanie przez oddział UPA Hryhorija Perehijniaka „Dowbeszki-Korobki” mieszkańców polskiej wsi Parośle (ponad 150 Polaków)

Czerwiec 1943 r.
wydanie przez Dmytra Klaczkiewskiego „Kłyma Samura” rozkazu wymordowania polskiej ludności Wołynia

11-12 lipca 1943 r.
apogeum pierwszej fazy terroru ukraińskiego wobec Polaków na Wołyniu. 11 VII równoczesne uderzenie UPA na 99, a 12 VII na 50 wsi polskich

1943/1944 r.
pierwsze mordy zbiorowe na Polakach w Galicji Wschodniej dokonane przez UPA

Wrzesień 1944 r.
pierwsze rozkazy dowództwa UPA nakazujące ograniczenie czystek antypolskich

Maj 1945 r.
rajd sotni UPA „Wowky” po Lubelszczyźnie, w trakcie którego zabito kilkudziesięciu Polaków, uznawany za epilog masowych antypolskich czystek

8/9 maja 1945 r.
zakończenie II Wojny Światowej w Europie

28 kwietnia 1944 r.
początek Akcji „Wiśła” - przesiedlenia ludności niepolskiej z Bieszczad i Podkarpacia, ostateczne rozbięcie struktur UPA i OUN w Polsce

Zespół redakcyjny broszury edukacyjnej omawiającej film „Wołyń”:

Scenariusze lekcyjne: Ewelina Czerwińska, Michał Przybylak

Redakcja: Zuzanna Rybińska

Opracowanie Graficzne i skład: Adam Bremer - Activa Studio

Forum Film Poland - CC sp. z o.o. sp.j. z siedzibą w Warszawie, ul. Wołoska 12 (NIP 521 32 47 566), zarejestrowana w Sądzie Rejonowym dla m. st. Warszawy pod numerem KRS 0000163973

KASA STEFCZYKA*Zawsze u siebie*

JEDYNNIE PRAWDA JEST CIEKAWA

Kasa Stefczyka od lat wspomaga patriotyczne idee i angażuje się w lokalne inicjatywy wzmacniające rozwój naszej Ojczyzny. Wywodzimy się z polskiej tradycji i nie wstydzimy się naszych korzeni. Dbałość o Polskę to nasz znak rozpoznawczy. Dlatego od samego początku wspieramy film „Wołyń”, który jest jedną z najważniejszych produkcji polskiej kinematografii ostatnich lat.

„Wołyń”, zgodnie z zamiarem jego twórców, jest wielką, epicką historią o losach Polaków na Kresach w czasach II wojny światowej. Oprócz uczczenia pamięci ofiar ludobójstwa, podejmuje próbę skonfrontowania widzów ze skutkami jakie niesie ze sobą nienawiść na tle narodowościowym i religijnym.

Reżyserowi udało się stworzyć dzieło niezwykle, które odtwarza nieistniejący już świat polskich kresów wschodnich, wraz z jego obyczajowością, językiem oraz kulturą materialną.

Naszym obowiązkiem jest poznać ten świat i ocalić go w naszej pamięci. Aby tak się stało, musimy poznać to niezwykle świadectwo polskiej historii. Tak ważnego filmu w polskim kinie nie było od dawna.

**Kasa Stefczyka Mecenas filmu „Wołyń”
ZAPRASZA DO KIN**